

Suomen murteiden äännehistorian kysymyksiä

1. Taivassalon murteen *oil* 'oli', *mein* 'meni'

Taivassalon murteesta¹ on ollut jo kauan tunnettu se äänteellinen erikoisuus, että eräissä yksikön 3. persoonan imperfektin muodoissa näyttää tapahtuneen *i:n* epenteesi. Kysymykseen tulevat muodot, joiden ensi tavu on ollut lyhyt ja joissa toisen tavun alussa on ollut *l* tai *n*, siis *oil* 'oli', *tuil* 'tuli', *mein* 'meni', *pain* 'pani'. Samantapaisia muotoja tavataan myös näiden verbien konditionaalissa, josta lisäksi *l* ja *n* on myöhemmin kadonnut: *oisi* 'olisin', *tuisi* 'tulisin', *meisi* 'menisin', *paisi* 'panisin'.² Ojansuu selittää ilmiön takaheitoksi ja kysyy, »voisiko ehkä ajatella kehitystä *oli* > *ol* > *oib*».³

Metateesiksi nimitti tätä ilmiötä jo Erik Lencqvist, joka, niinkuin Ojansuukin mainitsee, esitti siitä tietoja jo v. 1777 Åbo Tidningarissa julkaisemassaan kirjoituksessa »Anmärkningar om den Södra Finska Dialecten» (s. 125). Lencqvistin esityksen mukaan on *oil*, *mein* edustusta siihen aikaan tavattu myös osassa Rymättylän pitäjän aluetta.

Kysymys, miten tämän edustuksen synty on selitettävä, tarjoaa mielenkiintoisen ongelman. Luonnollisinta on tietenkin Ojansuun tapaan ajatella, että nykyisiin muotoihin on tultu lähinnä palataalistumisen välityksellä. Mutta miten on palataalistumisen synty selitettävä? Tätä äänneilmiotähän ei lounaismurteissa eikä niiden naapuristossa muuten ollenkaan tavata. Lauri Kettunen, joka on taipuvainen pitämään itämerensuomalaisissa kielissä eri tahoilla esiintyvää konsonanttien palatalisaatiota eräissä tapauksissa jo kantasuomalaiselta ajalta periytyneenä ominaisuutena, on arvellut, että tämä äänneominaisuus olisi aikoinaan kuulunut lounaismurteisiin.⁴ Kettusen käsitykseen on yhtynyt ainakin Paul Ariste.⁵

¹ Ojansuu lukee tähän murteeseen kuuluviksi Vehmaan, Lokalahden, Taivassalon ja Kustavin pitäjät.

² Ks. Ojansuu Suomi III Keskustelem. 1899 s. 113, SLMÄH I ss. 11, 189—190.

³ Mts. 189.

⁴ Kettunen SM III B s 14: »Kun tämä ilmiö [s.o. konsonanttien palatalisaatio] kuuluu myös *e e s t i n* (kuten myös *liivin*) luonteenomaisuuksiin (ja lounaismurteiden erikoisuudet ovat suurimmaksi osaksi eestiläisyyksiä), niin ei suinkaan tarvitsisi ihmetellä, vaikka puheena oleva piirre olisi aikoinaan kuulunut lounaismurteisiin. Se näyttää joka tapauksessa olevan jo *k a n t a s u o m a l a i s e e n* aikaan ulottuvia ominaisuuksia.»

⁵ Ariste, Katselisfoneetilisi tähelepanekuid, ACUT B L₂ (Tartu, 1943) s. 19: »Et palatalisatsioon on nüühisti eesti keeles kui ka muis läänemere-soome keelis (liivi,

Jos nyt Kettusen tapaan olettaisimme, että *oil*, *mein* muotojen edellyttämä palataalistuneisuus olisi jätettä lounaismurteissa aikaisemmin yleisestä ja iältään vanhasta konsonanttien liudentumisesta, tulee vastattavaksemme eräitä pulmallisia kysymyksiä. Miksi olisi merkkejä oletetusta palataalistuneisuudesta säilynyt vain niin suppealla alueella kuin Taivassalon murteessa? Ja miksi olisi palataalistuneisuus täälläkin säilynyt vain *l*:ssä ja *n*:ssä, mutta ei muissa konsonanteissa (ei esim. *r*:ssä ja *s*:ssä; Ojansuu mm. nimenomaan huomauttaa, että Taivassalossa on *pur* 'puri' eikä **puir*)? Kun näihin kysymyksiin on vaikea esittää tyydyttävää vastausta, ei nähdäkseni ole syytä yhtyä Kettusen selitykseen, mitä palatalisaation alkuperään ja ikään tulee. Muidenkaan itämerensuomalaisen kielten liudentumisilmiöitä voidaan tuskin pitää kantasuomalaiselta ajalta peräisin olevina. Olen jo aikaisemmin koettanut osoittaa, että vepsän konsonanttien palataalistumista seuraavan *i*:n vaikutuksesta on vaikea pitää kantasuomalaiseen aikaan palautuvana.¹ Samaan tulokseen näyttävät johtavan eräät seikat, jotka toisessa yhteydessä olen esittänyt liivin *s*:n edustuksesta.² Ei näin ollen näytä olevan aihetta hylätä sitä aikaisemmin yleistä kantaa, jonka esim. V. Tarkiainen on Juvan murteen tutkimuksessaan v. 1904 pannut kirjaan seuraavasti (s. 58): »Sillä äänneiden kehityksellä, jota sanotaan palataliseraukseksi, ei ole tiettävästi juuria yhteissuomessa, vaan se on vasta myöhemmin alkunsa saanut.»

Mutta ellei *oil*, *mein* tyyppin edellyttämä konsonantin palataalistuneisuus ole jäännöstä aikaisemmasta yleisestä liudentumisesta, mitä se sitten voisi olla? Arvelen, että ilmiö voidaan selittää ruotsalaismurteiden vaikutuksesta johtuvaksi. Ne ruotsalaismurteidemme äänneilmiöt, joihin tämä käsitykseni perustuu, ovat seuraavat: 1) kantaskandinaavinen pitkä postdentaalinen *l* on palataalistunut eräissä Vaasan läänin eteläosan murteissa sekä edelleen Brändön, Kumlingen ja Köökarin murteissa³; 2) kantaskandinaavinen pitkä *n* on palataalistunut eräissä osissa Vaasan lääniä sekä mm. Brändön, Kumlingen ja Köökarin murteissa.⁴ Mitä *n*:ään tulee,

edela-soome, karjala, vepsa) vana nähtus, mis ulatub algsoome aega, seda arvamist pooldab Kettunen õigusega teoses 'Suomen murteet III'».

¹ Remarks on the Treatment of Proto-Finnic *s* in Karelian and Veps, SUST 98 s. 388—389.

² Virittäjä 1945 ss. 205—207.

³ Ks. lähemmin O. F. Hultman, Efterlämnade skrifter II, Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland 274, s. 256—257.

⁴ Hultman mts. 280.

voidaan palataalistumista edellä mainittujen paikkakuntien lisäksi varmasti todeta esiintyvän myös Houtskärin ja Iniön murteissa. Tämä näkyy esim. Olav Ahlbäckin väitöskirjassa esitetystä rikkaasta sanastoaineuksesta.¹ Kun *n:n* ja *l:n* palataalistuminen esim. ruotsin, norjan ja tanskan murteissa näyttää kulkevan suurin piirtein rinnakkain², tuntuu mahdolliselta olettaa, että myös *l:n* palataalistumista esiintyy tai on esiintynyt Houtskärissä ja Iniössä. Eräissä osissa nyt puheena ollutta palataalistumisaluetta liudentuminen on lisäksi levinnyt myös alkuperäisen lyhyen *l:n* ja *n:n* edustajiin, niin että esim. Köökarin murteessa vokaa-lienvälinen ja sananloppuinen *l* ja *n* ovat liudentuneet, erityisesti sanan lopussa lyhyen vok. jäljessä.³ Samoin on myös Houtskärin murteessa varmaankin ollut sanan lopussa sekundääristä palataalistumista, vaikka siitä ei ole käytettävissä yksityiskohtaisia ja joka suhteessa luotettavia tietoja.⁴

Taivassalon murre on nyt aivan tässä puheena olleen palataalistumisalueen naapuruudessa. Iniö on aikaisemmin kuulunutkin juuri Taivassalon pitäjään. Samoin on Taivassaloon kuulunut myös nykyinen Kustavi, jonka asutus vielä 1600-luvulla oli osittain ruotsinkielistä.⁵ Alueen paikannimet näyttävät lisäksi osoittavan, että ruotsalaisasutusta on aikaisemmin ollut muuallakin Taivassalon murrealueen saaristossa ja rannikolla.⁶

Juuri Taivassalon murteen alueella ovat siis suomalainen ja ruotsalainen asutus joutuneet keskinäisiin kosketuksiin. Ja tämä ruotsalainen asutus

¹ Ahlbäck, Studier över substantivböjningen i Finlands svenska folkmål, ks. esim. ss. 87, 99—100.

² Hultman mts. 280.

³ A. Karsten, Kökarsmälet, Ljud- och formlära, ss. 32—, 36—, 39—, 42—; Valter Jansson, Palataliserade dentaler i nordiska språk, Festskrift till Jöran Sahlgren, s. 457.

⁴ L. W. Fagerlund, Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk 28, s. 132 kirjoittaa *l:n* edustuksesta Houtskärissa: »I H o u t s k ä r får man understudom höra *l* uttalas något vekt (mouilleradt) nästan som *lj*. Detta inträffar då enkelt *l-ljud* föregånget af en kort vokal slutar ett ord», ja samassa paikassa hän sanoo *n:n* edustuksesta: »I Houtskär uttalas det dock mångengång mycket vekt d.ä. som *nj*. Detta uttal erhåller *n* då det föregånget af en kort vokal slutar ett ord.» Näitä Fagerlundin tietoja ovat myöhemmät tutkijat pitäneet joissakin kohdin tarkistusta kaipaavina, ks. esim. Hultman mts. 257, 268; Valter Jansson pitää kuitenkin varmana, että Houtskärissa esiintyy puheena ollutta sekundääristä palataalistumista, ks. mps. 457.

⁵ Ks. esim. Jutikkala, Suomen historian kartasto, kartta 9, jonka tiedot perustuvat H. Wallénin teokseen Språkgränserna och minoriteterna i Finlands svenskbygder 1600—1865 (Turku 1932).

⁶ Ks. J. A. Lopmeri, Vanhan Vehmaan kihlakunnan pitäjien ja kylien nimet II, ss. 207—209.

oli kaiken todennäköisyyden mukaan sellaista, että sen murteessa esiintyi palataalistunut *n* ja *l*, vieläpä eräiden lähimurteiden edustuksen perusteella päätellen mahdollisesti sellaista, että jokainen lyhyttä vokaalia seuraava sananloppuinen *n* ja *l* oli palataalistunut. Voidaan olettaa, että näiden seutujen ruotsalaiset suomea puhuessaan ja vähitellen suomalaistuessaan substituioivat *ol*, *tul*, *men*, *pan* muotojen loppukonsonantin omasta systeemistään tutulla palataalistuneella *n*:llä ja *l*:llä.¹ Myöhemmin sitten tapahtui jo Ojansuun oletama kehitys *ol* > *oil*, *pan* > *pain*. Samantapainen kehitys näyttää tapahtuneen Vehmaan paikannimessä *Puila* < *Pullila*.² Myöskin skandinaaviselta alueelta on olemassa esimerkkejä depalataalistumisen yhteydessä kehittyneestä epenteettisestä *i*:stä. Ahvenanmaalta on 1700-luvulta mainittu muodot *hain* 'han', *mainen* 'manner', *muinin* 'munnen'. Eräistä norjan murteista tunnetaan sellaisia esimerkkejä kuin *mainn* 'man', *aill* 'all'.³ Kumlingen murteessa saattaa sananloppuista palataalistunutta *n*:ää edustaa vain diftongin jälkikomponentti *j*.⁴

Jos tässä puheena ollut Taivassalon murteen äännekehitys käsitetään sillä tavoin, kuin yllä on esitetty, käy nähdäkseni ymmärrettäväksi, miksi ilmiö tavataan vain niin suppealla alueella ja miksi se on tapahtunut vain *n*:n ja *l*:n, mutta ei muiden dentaalikonsonanttien yhteydessä. Syynä on siis ollut se, että lounaismurteet vain Taivassalon murteen alueella joutuivat kosketuksiin sellaisten ruotsalaismurteiden kanssa, joissa esiintyi palataalistunut *n* ja *l*, ja että *n* ja *l* olivat ainoat dentaalikonsonantit, jotka näissä ruotsalaismurteissa esiintyivät palataalistuneina.⁵

¹ Mahdollista on myös, että substituointi tapahtui jo silloin kun Taivassalon murteessa vielä oli *oli*, *tuli*, *meni*, *pani*.

² Ks. Ojansuu mts. 190, Lopmeri mts. 126—127.

³ Ks. Valter Jansson mps. 458 ja siellä mainittu kirjallisuus.

⁴ Ks. Ahlbäck mts. 5.

⁵ Brändön murteessa tosin ovat nykyisin myös geminaatat *dd* ja *tt* palataalistuneet, ks. Hultman mts. 217, 286. Tämä palataalistuminen on ilmeisesti kuitenkin hyvin myöhäinen ja ahdasalainen ilmiö (vrt. Valter Jansson mps. 463), joka ei nähtävästi milloinkaan ole ulottunut Taivassalon murteen rajoille.

Voidaan lopuksi kysyä, olisiko Taivassalon murteen äännerakenteessa mitään muuta merkkiä ruotsalaismurteiden vaikutuksesta kuin tässä puheena olleet epenteettiset muodot. Tällöin tulee ajatelleeksi erästä tämän murteen äänteellistä erikoisuutta, jota ainakaan nykyisin ei tavata missään muualla. Tarkoitin Taivassalon muotoja *ör* 'ohra', *ēr* 'ihra', *kērät* 'kehrätä'; ks. Ojansuu SLMÄH I s. 17, II ss. 64—65.

2. Lounaismurteiden $\gamma j > \delta j$

Tätä äänteenmuutosta on, kuten tunnettua, oletettu eräiden vanhojen paikannimien kirjoitusasun ja muutamien vanhan kirjasuomen muotojen perusteella.¹ Aines, johon oletus perustuu, on seuraava: (paikannimiä:) *Ladialax* (1430, 1471), *Ladijalax* (1456; Kaarina), *Ladiankallio* (n. 1440; Perniö), *vadios goz* (1405), *Wadhio* (1425; Naantalin maas.); (vanhan kirjasuomen muotoja:) Agr. *ladhiutta* 'laajuutta' (Teokset II s. 329), *Raadhioista* 'raajoista' (II 558), Martti *wadhietetun* 'vaajoitetun' (SKM II s. 70), Juusten koodeksi *wadhioittetun*, Isonkyrön koodeksi *vadhioittetun*, Juusten k. *wadhian* 'vaajan', Isonkyrön k. *waadhian*, Nordströmin k. *wadian* (SKM II₂ s. 139), 1642:n Raamattu *raadhoista* (676 v.); Gananderin sanakirja *Waadia-dian* (*waaja*, *wawjo*) 'kijhl, wigg; cuneus', *ulkosen waadia* l. *waawja* 'äsk wigg'.

Nykyisin ei kielessä enää tavata δj :hin palautuvia appellatiivimuotoja. Ojansuu on arvellut Kaarinan *lärikoski* nimen (kirjoissa vielä *Ladjakoski* ja *Latjakoski*) olevan δj :llisen äänneasun jatkaja; samoin hänen mukaansa myös Naantalin *värjo* (kirjoissa vielä *Vaadio*) edustaa aikaisempaa *Wadhio* asua.

Ojansuu on selittänyt tämän edustuksen lähinnä **odra*, **idra*, **kedrätä* asuihin palautuvaksi ja arvellut, että nykyinen *hr* -edustus olisi lounaismurteissa suureksi osaksi lainaa. Käsityksensä tueksi hän esittää halikkolaisen paikannimen *kērvuare* (kirkonkirj. Kärävuori), jonka alkuosan hän v. 1410 tavattavan *kædrauore* kirjoitusasun perusteella palauttaa **kedrä* muotoon pitäen sitä *kehrä* sanan äännevastineena. V. 1456 on asiakirjoissa jo *kärävoren* ja v. 1540 *Kereworiss*. V. 1633 on sama nimi Ojansuun mukaan kirjoitettu *Kechräwori*, joka hänen mukaansa »voisi osottaa, että Halikon murteessa vielä siihen aikaan olisi sanottu *ör*, *ir*, *kērät*, jonka perustuksella kirjoittaja olisi muuttanut kansankielen *kērvuoren* edellämainittuun asuun». Lopuksi Ojansuu vertaa tätä olettamaansa lounaismurteiden edustusta vastaavaan virolaiseen. Kysymys tämän halikkolaisen paikannimen todistusvoimasta kaipaasi nähdäkseeni kuitenkin vielä lisäselvitystä, ennenkuin sitä voidaan pitää lopullisesti sitovana. Jos nimi voitaisiin selittää jollakin muulla tavoin, olisi houkuttelevaa pitää Taivassalon *ör*, *ir*, *kērät* edustusta ruotsalaismurteiden vaikutukseen perustuvana. Kun ruotsalaismurteissamme ei ole tavunloppuista *h* -äännettä soinnillisen konsonantin edellä, on suomen *h* tässä asemassa korvattu vokaalin pidentymällä, esim. seuraavissa paikannimissä: *Pojo* 'Pohja', *Lojo* 'Lohja', *Vemo* 'Vehmaa', *Yxpila* 'Ykspihlaja'. Ks. Ralf Saxén, *Finska länord i östsvenska dialekter* s. 73. Jo 1359 on asiakirjoissa *Poya*, 1451 *loya*. Aivan samalla tavoin olisivat ruotsinkieliset Taivassalon murteen alueella saattaneet korvata *ohr*, *ihr*, *kehrät* muodot asuilla *ör*, *ir*, *kērät*. Tällöin ei siis tarvitsisi olettaa, että lounaismurteet tässä suhteessa olisivat olleet muista läsimurteistamme poikkeavalla kannalla.

¹ Ks. Setälä *ÄH* s. 152; Ojansuu *SLMÄH* II s. 69–70, *FUF* XI s. 147, *Satakunta VI* ss. 49–51; *Rapola SKH* I ss. 139–140, Suomen kielen äännehistorian luentojen pääkohdat ss. 94–95.

Paikannimet näyttävät, kuten on huomautettu, rajoittavan $\gamma j > \delta j$ äänteenmuutoksen lounaismurteisiin, tarkemmin sanoen Naantalin ja Perniön väliselle alueelle. Lounaismurteiden ulkopuolelta on todettu pari hajatapausta (*Ladiansoonkanta* 1408 Hausjärvi ja *ladialax* 1540 Messukylä), mutta ne ovat ilmeisesti, niinkuin Ojansuu ja Rapola ovat esittäneet, lounaissuomalaisen kirjurin aiheuttamia. Myös Mynämäestä merkityt *Paul Ladenpoyca* (1406) ja *Paul Ladhienpoyca* (1416) saattavat edustaa muistiinmerkitsijän omaa äännekantaa, kun otetaan huomioon, että sama nimi myöhemmin (1424) esiintyy asussa *Pawel Laghienpoyca*.

Mitä äänteenmuutoksen selitykseen tulee, oli Setälä Äännehistoriasaan arvellut, että nykyisiin *vaaja*, *laaja* jne. muotoihin olisi yleensäkin tultu siten, että prepalataalispirantti ensinnä olisi kehittynyt dentaalispirantiksi.¹ Ojansuun lounaismurteiden äännehistorian jälkeen ei tällä käsityksellä enää liene ollut kannattajia. Rapola huomauttaa v. 1933, että δj edustus vaikuttaa hieman arvoitukselliselta.² Luentomonisteessaan³ hän esittää, että $\gamma j > \delta j$ ehkä j :n naapurisuuden johdosta, ja mainitsee, että esim. vepsässä on tapahtunut $j > \acute{g} > \acute{d}$. Onkin foneettisesti katsoen luonnollista, että j :llä olisi ollut osuus puheena olevaan kehitykseen. Mutta mistä johtuu, että muutos näyttää tapahtuneen vain suhteellisen suppealla alueella?

Tämäkään muutos ei nähdäkseni ole lounaismurteiden omapohjaiseen kehitykseen perustuva. Kuten Taivassalon *oil*, *mein* tyyppi, näyttää myös $\gamma j > \delta j$ olevan ympäristön ruotsalaismurteiden vaikutuksesta aiheutunut. Suomen ruotsalaismurteissa on useilla alueilla tapahtunut äänteenmuutos $gj > dj$. Nämä alueet ovat Hultmanin mukaan⁴ seuraavat: 1) Pohjanmaa, 2) Ahvenanmaa ja Houtskär, 3) Kemiö, Hiittinen ja Särkisalo sekä Länsi-Uusimaa Inkooseen ja Lohjan eteläosaan asti, 4) Itä-Uusimaa Pernajasta ja Liljendalista alkaen. Kolmas näistä alueista on juuri sen alueen naapurudessa, jolla $\gamma j > \delta j$ muutoksen paikannimien perusteella on oletettu tapahtuneen. Näillä tienoin on lisäksi ruotsinkielinen asutus aikaisemmin ulottunut nykyistä pohjoisemmaksi, niinkuin havainnollisesti näkyy esim. Suomen historian kartaston 9. kartasta.

Hultmanin kolmannen alueen ruotsalaiset ovat siis käsitykseni mukaan

¹ ÄH s. 152.

² SKH I s. 140.

³ SKÄHL s. 94.

⁴ Hultman, *Efterlämnade skrifter* II ss. 227, 232, 247. $gj > dj$ äänteenmuutoksen tuloksena syntynyt dj on myöhemmin useimmilla alueilla kehittynyt edelleen $dž$:ksi, esim. *dyndžu*, *dyndžo*, *dindžo*, jotka ovat mr. *dyngia* 'hop, dynghög, gödsel' (vrt. suom. *tunkio*) sanan äännevastineita.

ensinnä substituoineet itselleen vieraan *γj*-yhtymän *dj*:llä tai *δj*:llä¹, ja tämä ääntämistapa on sitten saattanut levitä osittain varsinaisen suomalaisasutuksenkin keskuuteen. Mitä vanhassa kirjasuomessa tavattaviin esimerkkeihin tulee, on teoreettisesti mahdollista, että joku niistä on saattanut aiheutua jonkin muunkin kuin viimeksi puheena olleen ruotsalaismurteiden alueen vaikutuksesta. Lähinnä tulee ajatelleeksi sitä mahdollisuutta, että Agricolan *ladhiutta*, *Raadhioista* saattaisivat olla jo hänen kotimurteestaan peräisin olevia, koska myös Pernajan ruotsalaismurre kuuluu *gj* > *dj* äänne muutoksen alueeseen.

Myöhemmin ovat tämän ruotsalaisperäisen substituutioedustuksen jäljet syrjäytyneet ympäristön laaja-alaisempien edustustapojen tieltä. Vain parissa paikannimessä näyttää *ri*, *rj* aikaisemman *δj*:n edustajana säilyneen nykypäiviin asti.

3. *ηk*-yhtymän astevaihteluedustus

Kuten tunnettua on *ηk*-yhtymä nykyisin uscissa suomen murteissa astevaihtelun ulkopuolella. Ryhtymättä tässä esittelemään niitä alueita, joilla vaihtelemattomuutta nykyisin tavataan, tyydyn vain viittaamaan aikaisempiin esityksiin.²

Kun tätä vaihtelemattomuutta tavataan myös sellaisissa lähisukukielissä (karjala-aunuksessa ja virossa), joissa astevaihtelu muuten on säilynyt, on Kettunen pitänyt mahdollisena, että vaihtelemattomuus saattaisi olla jo kantasuomesta perittyä. Tätä käsitystä on kuitenkin mm. Rapola täydellä syyllä vastustanut. Hän on huomauttanut, että äännekehityksessä yleensä todettavan rinnakkaisuuden perusteella on *ηk*:n astevaihtelua syytä pitää yhtä vanhana kuin *nt*:n ja *mp*:nkin. Lisäksi hän mainitsee, että suomen murteiden vaihtelemattomuus voidaan monin paikoin todistaa nuoremmaksi kuin vaihteluedustus.

Mutta jos siis *ηk*:n vaihteluedustus, niinkuin uskottavinta on, on kauttaaltaan vallinnut kantasuomessa, niin miten voidaan silloin selittää eri tahoilla nykyisin tavattava vaihtelemattomuus? Niilo Ikolan esittämän ajatuksen mukaan olisi nykyiseen vaihtelemattomuusedustukseen voitu päästä siten, että vanha vaihtelemattomuuskanta olisi säilynyt painottoman tavun jäljessä ja siitä asemasta yleistetty muuallekin.³ Tornion mur-

¹ Näyttää mahdolliselta, että myös spirantteja saattoi vielä tuohon aikaan esiintyä ruotsalaismurteissamme.

² Yleiskatsauksen tarjoaa Kettunen SM III A kartta n:o 51; ks. lisäksi SM II ss. 12, 20, 32, 36, 79, SM III B ss. 90—93; Rapola SKÄHL ss. 40—41.

³ Niilo Ikola ASMÄH I s. 74.

teesta tunnetaankin sellainen edustus, että painollisen tavun jäljessä on vaihtelu $\eta k \sim \eta \eta$, mutta painottoman tavun jäljessä $\eta k \sim \eta g$ t. $\eta k \sim \eta k$; vain harvoin tavataan $\eta k \sim \eta \eta$ edustusta painottomankin tavun jäljessä.¹ On kuitenkin epävarmaa, onko tällaista edustusta aikaisemmin tavattu kaikilla niillä alueilla, joilla nykyisin esiintyy vaihtelematon ηk . Tornion murteen nykyinen edustus puolestaan on, niinkuin Kettunen on huomauttanut, saattanut syntyä siten, että murteen aikaisempi täydellinen vaihtelemattomuuskanta on vieraan vaikutuksen johdosta syrjäytynyt painollisen tavun jäljestä, mutta pystynyt säilymään painottoman tavun jäljessä.² Joka tapauksessa jäisi vastattavaksi kysymys, miksi ηk :n edustus painottoman tavun jäljessä olisi poikennut siitä kehityksestä, mikä on tullut nt :n ja mp :n osaksi tässä asemassa. Ja mikä olisi ollut se syy, joka olisi aiheuttanut oletetun painottomassa asemassa säilyneen vaihtelemattomuuden yleistämisen painollisenkin tavun jälkeen?

Kun asiaa ei näin ollen voitane pitää vielä lopullisesti selvitettyinä, tahdoisin tässä kiinnittää huomiota eräisiin näkökohtiin, jotka nähdäkseni saattaisivat tehdä ymmärrettäväksi ηk -yhtymän poikkeuksellisen edustuksen.

Voimme lähteä siitä, että myöhäiskantasuomessa painollisen tavun jäljessä esiintyivät vaihteluparit

$$nt \sim *nd, mp \sim *mb \text{ ja } \eta k \sim *ng.$$

Systeemi oli silloin täysin tasapainoinen ja symmetrinen. Mutta sitten tapahtuivat suomen murteissa assimilaatiot $nd > nn$ ja $mb > mm$. Näiden assimilaatioiden tulos sopeutui vaivatta olemassaolevaan äännesysteemiin, koska kielessä jo ennestään olivat olemassa ne geminaattakonsonantit, jotka assimilaatioissa syntyivät. Mutta ηk :n kohdalla asia ei ollut yhtä yksinkertainen. Jos assimilaatio tapahtui, oli tuloksena geminaatta, jota kielen systeemi ei entuudestaan tuntenut.³ Yhtymä ei voinut kernaasti säilyä myöskään ennallaan, sillä äsken mainittujen assimilaatioiden jälkeen olisi g jäänyt ainoaksi soinnillisten klusiilien kategorian edustajaksi kieleen. On huomattu, että eri kielten äännerakenteessa vallitsee tämäntapaisissa seikoissa yleensä pyrkimys mahdollisimman suureen symmetrisyyteen äännesysteemin eri osien kesken. Useissa murteissa tapahtui kaikesta

¹ Airila ÄTTM s. 80; muista alueista, joilla samanlaista edustusta tavataan ks. Niilo Ikolan m. p. esittämää yleiskatsausta.

² SM III B s. 92.

³ Fonologian terminologiaa käyttäkseni tämä merkitsi samalla η :n muuttumista itsenäiseksi foneemiksi, sensijaan että se aikaisemmin oli ollut vain n -foneemin kombinatorinen variantti (joka esiintyi yksinomaan k :n ja g :n edellä).

huolimatta assimilaatio $\eta g > \eta\eta$, joka johti nasaalin ja klusiilin yhtymien heikon asteen edustuksen täyteen symmetrisyyteen. Mutta joissakin murteissa näyttää voittaneen äännesysteemin ennestään tuntematonta geminaattaa kohtaan osoittama inertiaavastustus. Kun myöskään ηg -yhtymän g ei enää sopeutunut äännesysteemin symmetrisyyden vaatimuksiin, se korvattiin systeemissä lähinnä olevalla konsonantilla, samalla joka esiintyi vahvassa asteessa. Näin tultiin vaihtelemattomuuskantaan. Se osoittautui monilla tahoilla ekspansiokykyiseksi ja pääsi valtaamaan aikaisemman vaihteluedustuksen aluetta.

Samanlainen selitystapa soveltuu, mutatis mutandis, nähdäkseni myös viron ja karjalan aunuksen vaihtelemattomuusedustukseen. Vatjassa ei vaihtelemattomuutta ollenkaan tavata. Siellä saattoi ηg takavokaalin edellä säilyä, vaikka $nd > nn$ ja $mb > mm$, koska g esiintyi muuallakin vatjan äännesysteemissä, nimittäin kantasuomen $*\gamma$:n edustajana taka vokaalin edellä.

4. *ts*-affrikaatan edustus Laatokan pohjoisrannikon murteissa ja siihen liittyvä karjala-aunuksen edustus

Laatokan pohjoisrannikon murteissa tavataan myöhäiskantasuomen *ts*-affrikaatan jatkajina edustustapoja, joita ei muualta murteistamme tunneta. Näissä murteissa esiintyy 1) $tt\acute{s} \sim t'\acute{s}$ (ainakin osittain seuraavien pitäjien murteissa: Jaakkima [myös $tt\acute{s} \sim \acute{s}$], Sortavala, Impilahti, Salmi, Suistamo, Korpiselkä, Ilomantsi) ja 2) $tt\acute{s} \sim t'\acute{s}$ (ainakin paikoin Kurkijoen ja Impilahden murteessa; Kurkijoella saattaa heikossa asteessa esiintyä myös \acute{s}).¹

Mitä näiden kahden edustustavan keskinäiseen suhteeseen tulee, näyttää Kettusen käsitys olevan se, että $tt\acute{s}$ olisi $tt\acute{s}$ -edustuksen substituutiota tai edelleen kehittymää.² $tt\acute{s}$ taas hänen mukaansa perustuu karjala-aunuksen vaikutukseen, niinkuin muutkin tutkijat ovat olettaneet.

Jotta voisimme päästä tarkempaan selvyyteen näiden kahden edustustavan suhteesta, on ensinnä otettava tarkastettavaksi kysymys, miten karjala-aunuksen $tt\acute{s}$ -edustuksen synty yleensä on ymmärrettävä. Eräät tutkijat ovat arvelleet, että se on venäjämästä tarttunut tai venäläisen foneetiikan vaikutusta³, mutta asiaa ei ole tarkemmin perusteltu. Ojansuu on arvellut, että karjala-aunuksen $tt\acute{s}$ on kehittynyt $tt\acute{s}$:stä, mutta hän jättää

¹ Ks. tarkemmin Kettunen SUST 58 s. 85, SM II ss. 163–164, SM III A karta: n:o 8–10, III B ss. 23–27; Rapola SKÄHL s. 106.

² Ks. esim. SM III B ss. 23, 25.

³ Ks. Tunkelo VeKÄH s. 312, Rapola JSM s. 32.

puolestaan selittämättä, miten *ttš*:n synty on käsitettävä. Jos *ttš*:tä ilman lähempiä selityksiä pidetään venäläisen fonetiikan vaikutuksesta syntyneenä, voidaan kysyä, mistä johtuu, ettei samanlainen vaikutus ilmene vepsässä, joka yleensä on ollut vieläkin voimakkaamman venäläisen vaikutuksen alaisena kuin karjala-aunuksen murteet.

Karjala-aunuksen *ttš* -edustus tulee nähdäkseni ymmärrettäväksi vain, jos otetaan huomioon venäjän aikaisemmat äännesuhteet. Lähtökohdaksi on karjala-aunuksen taholla tietenkin asetettava *ttš* ~ **ttš*. Sitten on otettava huomioon, että venäjän kielessä ei aikaisemmin ollut muuta *ts* (ц)-affrikaattaa kuin palataalistunut, siis *ts*.¹ Vasta 14. ja 16. vuosisadan välisenä aikana *ts* useimmissa venäjän murteissa muuttui »kovaksi», ts. menetti liudentunnsensa.² Vain muutamissa paikallismurteissa venäjän ц on yhä vieläkin »pehmeä».

Oletan nyt kehityksen tapahtuneen seuraavasti. Kun karjalaiset joutuivat venäläisen vaikutuksen piiriin, oli venäjän *ts* vielä liudentunut. Siitä johtui, että venäläiset substituioivat karjalan liudentumattoman *ts*:n, joka oli heidän systeemilleen vieras, omalla »pehmeällä» affrikaatalaan. Tämä ääntämistapa levisi sitten vähitellen koko sille alueelle, joka kuului venäläisten vaikutuspiiriin.

Sitten tapahtui venäjässä muutos *ts* > *ts*, mutta karjala-aunuksen jäi silloin vielä *ts*. Tämän jälkeen tapahtui uusi substituutio. Ainoa liudentunut affrikaatta, joka venäjässä vielä oli jäljellä, oli *ts* (ц). Kun karjala-aunuksen *ts* yhä oli liudentunut, se erosi siinä suhteessa jyrkästi venäjän ц:stä, ja siksi venäläiset substituioivat sen tässä vaiheessa lähimmällä oman systeeminsä vastineella, joka oli juuri *ts*. Tämäkin substituutio levisi melko laajalle alueelle, mutta ei enää ehtinyt päästä äärimmäisille reunoille asti. Laatokan luoteisrannalla ja pohjoiskarjalan murteissa säilyi *ttš*, joka siis on relikti aikaisemmasta yli koko karjalaisalueen ulottuneesta yhtenäisestä edustuksesta.

Lopuksi muutama sana vepsän edustuksen selvitykseksi. Pidän mahdollisena, että vepsäläisalueellakin on tapahtunut *ts*:n substituioiminen *ts*:llä. Mutta vepsäläisalueella on venäläinen vaikutus jatkuvasti ollut niin voimakas, että siellä on nähtävästi suoritettu myös *ts* > *ts* samanaikaisesti vastaavan venäläisen muutoksen kanssa.

LAURI POSTI

¹ Ks. esim. Šachmatov, Očerok drevnějšago perioda istorii russkagoazyka (Enciklopedija slavjanskoj filologii 11,1) s. 171.

² Ks. esim. André Vaillant, Grammaire comparée des langues slaves I s. 59.

Lautgeschichtliche Probleme aus finnischen Dialekten (S. 407.)

LAURI POSTI

1. Finn. dial. (Taivassalo) *oil* 'er (sie, es) war', *mein* 'er (sie, es) ging'.

In dieser Mundart scheint in zweisilbigen Imperfektformen mit kurzer 1. Silbe und *l* oder *n* im Anlaut der 2., eine *i*-Epenthese vorzuliegen: *oil* für *oli* 'er (sie, es) war', *tuil* für *tuli* 'er (sie, es) kam', *mein* für *meni* 'er (sie, es) ging', *pain* für *pani* 'er (sie, es) legte'. Schon Ojansuu hat zweifelnd an die Entwicklung *oli* > *ol* > *oil* gedacht, aber Konsonantenpalatalisierung ist in den westfinn. Mundarten sonst nicht bekannt und deshalb auch in diesem Falle schwer zu verstehen. Kettunen nimmt an, dass es in diesen Mundarten früher eine aus dem Urfinnischen ererbte allgemeine Konsonantenpalatalisierung gegeben habe, was jedoch sehr unwahrscheinlich ist.

Verf. nimmt an, dass die obige Eigentümlichkeit des Dialektes von Taivassalo auf dem Einfluss der benachbarten schwed. Mundarten beruht, in denen die unord. langen *l* und *n*, in einigen ausserdem jedes auslautende *l* und *n* nach kurzem Vokal palatalisiert erscheinen. Da das Gebiet des Dialektes von Taivassalo früher auch von Schweden besiedelt war, ist es wahrscheinlich, dass sie für *ol*, *tul*, *men*, *pan* *ol*, *tul*, *men*, *pan* substituiert hatten, woraus dann bei Entpalatalisierung *oil*, *tuil*, *mein*, *pain* entstand. So lässt es sich am besten erklären, warum diese Erscheinung auf so beengtem Gebiete und nur bei *l* und *n* auftritt.

In einer Fussnote erwähnt Verf. zum Schluss die Möglichkeit, dass die Formen *ör*, *ür*, *kērät* des besagten Dialektes, denen in den übrigen westfinn. Mundarten *ohr*, *ihr*, *kehrät* entsprechen, auch durch schwedisches Substrat hervorgerufen sein könnten. Da es in den schwed. Mundarten kein *h* im Silbenauslaut vor stimmhaftem Konsonanten gibt, wird z.B. in finn. Ortsnamen für Vokal + *h* + stimmhaft. Konson. langer Vokal + stimmhaft. Konson. substituiert, z.B. *Pojo* für finn. *Pohja*, *Lojo* für *Lohja*, *Vemo* für *Vehmaa*. Somit ist die Annahme, die südwestl. Mundarten seien früher in bezug auf diese Wörter von den übrigen westl. Mundarten abgewichen, überflüssig. Die Wahrscheinlichkeit der von Verf. gegebenen Erklärung hängt aber davon ab, wie die von Ojansuu gegebene Deutung eines Ortsnamens von Halikko zu werten ist.

2. $\gamma j > \delta j$ in den südwestl. Mundarten.

Auf Grund von Urkundenformen einiger alter Ortsnamen und von einigen Formen der altfinn. Schriftsprache hat man angenommen, dass in einem kleinen Teil der südwestl. Mundarten γj zu δj geworden sei.

Verf. weist nach, dass auch dieser Lautwandel wahrscheinlich auf dem Einfluss der schwed. Mundarten beruht. Einige in Finnland gesprochene schwed. Mundarten kennen nämlich den Lautwandel $gj > dj$, darunter gerade solche, die in unmittelbarer Nachbarschaft des finn. Gebietes gesprochen werden, wo γj zu δj geworden war.

3. Die Vertretung von $-\eta k-$ beim Stufenwechsel.

In vielen finn. Mundarten steht heute $-\eta k-$, im Gegensatz zu $-nt-$ und $-mp-$, ausserhalb des Stufenwechsels. Da dies auch im Karelisch-Olon. und Estn. der Fall ist, glaubte man, $-\eta k-$ sei schon in urfinn. Zeit unveränderlich gewesen. Verf. hält jedoch die von Rapola verteidigte Ansicht, dass $-\eta k-$ früher im ganzen Urfinn. dem Stufenwechsel unterworfen war und erst später unveränderlich geworden ist, für wahrscheinlicher.

Dass $-\eta k-$ später vielerorts aus dem Stufenwechsel ausgetreten ist, beruht nach Verf. auf folgendem. Aus dem Urfinn. ererbt waren die Lautwechsel $nt \sim *nd$, $mp \sim *mb$, $\eta k \sim *ng$. Später fanden u.a. im Finn. die Assimilationen $nd > nn$ und $mb > mm$ statt, die dem Sprachsystem bereits bekannte, lange Konsonanten zeitigten. Auch $-\eta g-$ sollte assimiliert werden, aber hier stellte sich in den Weg die Tatsache, dass das Resultat eine dem früheren System völlig fremde Geminata war. Deshalb blieb diese Assimilation in einigen Mundarten aus. Aber auch $-\eta g-$ hatte keine Aussichten, erhalten zu bleiben, da g sonst zum einzigen Vertreter der stimmhaften Verschlusslaute im Lautsystem der Mundart geworden wäre. Daher wurde es auch durch den am nächsten stehenden Konsonanten des Lautsystems ersetzt, durch denselben, der in der starken Stufe auftrat; auf diese Weise verschwand der Stufenwechsel und dieser neue Zustand erwies sich als expansionsfähig und verbreitete sich zum Teil über das Gebiet, wo die Assimilation galt.

4. Die Vertretung der Affrikata ts in den nordladogensischen Mundarten und im Karel.-Olon.

In einigen nordladogensischen Mundarten erscheint die späturnfinn. Affrikata ts als $tš \sim tš(š)$ oder $tš \sim tš(š)$. Verf. erklärt die Entstehung dieser Laute wie auch der anschliessenden karel.-olonetzischen folgendermassen.

Als sich der russ. Einfluss im karel. Siedlungsgebiet geltend machte, war die russ. Affrikata ts (т) noch »weich«, d.h. palatalisiert und die Russen substituierten dieses palatalisierte $tš$ für karel. ts ; $tš$ verbreitete sich dann über das ganze russ. Einflussgebiet. Als russ. $tš$ zu ts geworden war, blieb karel. $tš$ noch palatalisiert und die Russen substituierten dafür nunmehr ihre eigene palatalisierte Affrikata $tš$ (ч). Auch dieses letztere verbreitete sich dann stark, aber die ältere Vertretung $tš$ hat sich noch als Relikt an der Peripherie, am Nordufer des Ladogasees und in den nördlichsten karel. Dialekten gehalten. — Die Substitution $ts \rightarrow tš$ hatte vielleicht seinerzeit auch im Weps. stattgefunden, aber der russ. Einfluss auf das Weps. war bereits so stark, dass dort dann der Lautwandel $tš > ts$ gleichzeitig mit demselben Wandel des Russ. stattfand.